

Масове закриття церков на Харківщині як складова частина антирелігійної кампанії кінця 1920-х – початку 1930-х рр.

Волосник Юрій Петрович

д.і.н., професор кафедри історії Східної Європи
Харківського національного університету
імені В. Н. Каразіна,
jpetrovich62@gmail.com
ORCID: 0000-0002-1879-8378

У статті досліджуються причини широкомасштабного атеїстичного наступу радянської держави на релігійні конфесії на Харківщині в умовах зламу непу. Розкрито методи, за допомогою яких атеїстична влада боролася проти релігії і церкви. Проаналізовано форми спротиву духовенства і віруючих процесу закриття храмів і зняття церковних дзвонів. Зроблено висновок, що процес масового закриття церков і молитовних будинків був однією з найважливіших складових антирелігійної кампанії тоталітарної влади на рубежі 1920-х – 1930-х рр.

Ключові слова: антирелігійна кампанія, атеїстичний наступ, закриття церков, спротив, віруючі і духовенство.

Массовое закрытие церквей на Харьковщине как составляющая антирелигиозной кампании конца 1920-х – начала 1930-х гг.

Волосник Юрий Петрович

д.и.н., профессор кафедры истории Восточной Европы
Харьковского национального университета
имени В. Н. Каразина,
jpetrovich62@gmail.com
ORCID: 0000-0002-1879-8378

В статье исследуются причины широкомасштабного атеистического наступления советского государства на религиозные конфессии на Харьковщине в условиях слома нэпа. Раскрыты методы, с помощью которых власть боролась против религии и церкви. Проанализировано сопротивление духовенства и верующих процессу закрытия храмов и снятия церковных колоколов. Сделан вывод, что процесс массового закрытия церквей и молитвенных домов являлся одной из важнейших составляющих антирелигиозной кампании тоталитарной власти на рубеже 1920-х – 1930-х гг.

Ключевые слова: антирелигиозная кампания, атеистическое наступление, закрытие церквей, сопротивление, верующие и духовенство.

Mass closure of churches in Kharkiv region as a part of anti-religious campaign of late 1920s – early 1930s.

Volosnyk Yurii

Doctor of sciences, Professor, Department of
Eastern European History
V. N. Karazin Kharkiv National University,
jpetrovich62@gmail.com
ORCID: 0000-0002-1879-8378

Упродовж довгого часу було неможливе неупереджене дослідження історії релігії та церкви в радянському суспільстві. Лише в останні десятиріччя науковці отримали таку можливість, зокрема і через доступ до відповідних джерел. Але, на жаль, регіональний аспект історії протистояння тоталітарної держави і церкви, особливо на межі 1920-х – 1930-х рр., коли це протистояння досягло небачених масштабів, все ще досліджено недостатньо повно або поверхнево. Сказане вище у повній мірі відноситься і до Харківського регіону. Це робить актуальним вивчення означеної проблематики.

Не дивлячись на те, що ця тема певною мірою знайшла своє відображення в історичній літературі [1, 3, 17, 19], окремі її аспекти – застосовані державними органами методи боротьби з релігією, масштаби закриття храмів на Харківщині, спротив населення антицерковній політиці, переслідування духовенства і віруючих тощо, ще потребує подальшого дослідження і уточнення.

Мета статті – дослідити процес масового закриття церков і молитовень на Харківщині, його причини, методи здійснення та наслідки в умовах тотального атеїстичного наступу радянської держави на релігійні конфесії.

Хронологічні межі – кінець 1920-х рр. – початок 1930-х рр. – час, коли відбувся злам непу та утвердження тоталітарної системи в Україні.

Територіальні межі – Харківщина в межах Харківського округу 1928–1932 рр.

У процесі написання статті автором були використані такі групи джерел: опубліковані збірки документів [16, 18], праці керівних діячів ВКП(б) [21–24], матеріали періодичної преси [4], архівні джерела [7–14]. Документальна база є достатньою для розкриття поставленої мети.

Наприкінці 1920-х на початку 1930-х рр., в умовах зламу непу і переходу радянської країни до форсованої модернізації, більшовицька держава, використовуючи воєнно-комуністичні методи, різко посилює наступ на релігію і церкву, намагаючись повністю витіснити їх з усіх сфер життя суспільства, звинувативши духовенство у підтримці «експлуататорських класів» та ворогів соціалізму. Боротьба з релігією ототожнювалася з боротьбою за соціалізм. Фактично починаючи з 1917 р., більшовицька влада вела в країні безперервну антирелігійну війну, яка тимчасово то дещо згасала, то знов розпалювалася з нечуваною силою. Відомий філософ-емігрант М. Бердяєв ще у 1930-х рр. звернув увагу на те, що: «Непримиренно-вороже ставлення комунізму до будь-якої релігії не є явищем випадковим, воно належить до самої сутності комуністичного світогляду... Комунізм не як соціальна система, а як релігія, фанатично ворожа будь-якій релігії... Він сам хоче бути релігією... Як релігійне вірування, комунізм

ексклюзивний» [5, с. 129]. Розглядаючи церкву як небажану та дуже небезпечну (особливо в особі РПЦ) конкурентку в сфері духовного життя, як суперницю встановленню необмеженої монополії марксистсько-ленінської ідеології у цій царині, радянська держава намагалась не лише відокремити церкву від суспільства, звівши нанівець будь-який її вплив, але й припинити саме її існування (орієнтовно до 1937 р.) як суспільного інституту (т. зв. «безбозна п'ятирічка») [19, с. 253].

Не дивлячись на те, що в грудні 1924 р. ВПЦР УАПЦ прийняла декларацію про свою лояльність радянській владі [20, с. 89], це не врятувало УАПЦ та її духовенство від репресій та переслідувань. Вже взимку-навесні 1926 р. були заарештовані деякі єпископи УАПЦ (серед них і харківський архієпископ О. Ярещенко) на чолі з митрополитом В. Липківським. Останнього під тиском влади було відсторонено від керівництва УАПЦ [1, с. 317], а у 1927 р. було розпущено й Всеукраїнську православну церковну раду. Розгортається переслідування римо-католицького духовенства. Зазнали арештів (1927 р.) і апостольські адміністратори, зокрема у Харкові [1, с. 319].

Не припиняються репресії і проти РПЦ, хоча 29 липня 1927 р. митрополит Сергій від імені РПЦ оприлюднив «Послання пастирям і пастві», в якому оголосив про лояльність до радянської влади: «... Ми хочемо бути православними й у той самий час усвідомлювати Радянський Союз нашою цивільною батьківщиною, радою й успіхи якої – наші радощі і успіхи, а невдачі – наші невдачі, – йшлося в декларації. Залишаючись православними, ми пам'ятаємо про свій обов'язок бути громадянами Союзу – «не тільки страху кари, але й ради сумління», як учив нас Апостол» [18, с. 226].

Попри декларації УАПЦ та РПЦ про свою лояльність керівництво ВКП(б) продовжувало войовничий антирелігійний курс. У вересні 1927 р. Й. Сталін у розмові з представниками американської робітничої делегації заявив: «Партія не може бути нейтральною щодо релігії... Партія не може бути нейтральною щодо релігійних забобонів... Партія не може бути нейтральною щодо носіїв релігійних забобонів, щодо реакційного духовенства, яке отруєє свідомість трудящих мас. Чи придумали ми реакційне духовенство? Так, придумали. Біда лише в тому, що воно ще не повністю ліквідовано» [21, с. 132–133]. Проголосивши тезу про загострення класової боротьби в країні, Сталін ув'язав її з необхідністю розв'язати «широку масову антирелігійну кампанію» [22, с. 132–133]. Отже, Сталін і керівництво ВКП(б) продовжили, зробивши наприкінці 1920-х рр. значно потужнішим наступ на усі релігійні конфесії, суттєво посиливши тиск на представників духовенства і вірян і різко обмеживши сферу діяльності церкви. 8 квітня 1929 р. вищими органами влади СРСР було прийнято закон «Про релігійні об'єднання», яким юридично закріплювалося витіснення церкви з усіх сфер світського життя [19, с. 250–261].

За умов форсованої індустріалізації та насильницької колективізації помітно посилюються репресії радянської держави проти церкви, проти представників усіх без винятку релігійних конфесій. На початку 1929 р. за підписом Л. Кагановича на місце було розіслано директиву, яка наголошувала, що релігійні організації (церковні ради, мусаваліати, синагогальні товариства) є єдиною легально діючою контрреволюційною силою, що має вплив на маси. Духовенство оголошувалося політичним супротивником ВКП(б), що мобілізує усі «реакційні» елементи для «контрнаступу на заходи радянської влади та компартії» [17, с. 41]. Цією директивою був даний старт для нового широкомасштабного наступу на церкву із застосуванням

адміністративного тиску та репресій.

Невдовзі розпочалася потужна кампанія із масового закриття церков, молитовних будинків, синагог, костельов тощо, а також зняття дзвонів з церков і молитовень. Формально процедура зняття дзвонів з церков зовні мала навіть «демократичний» вигляд. Згідно постанови ВУЦВК від 11 грудня 1929 р. вилучати дзвони з церкви можна було лише за постановою окрвиконкому на подання райвиконкому чи міськради і лише «у випадку, коли цього вимагала більшість трудящої людності того населеного пункту, де функціонував цей молитовний будинок або церква [10, Арк. 83]. Але реальність суттєво відрізнялася від задекларованих положень.

Пояснюючи необхідність проведення кампанії зі зняття церковних дзвонів, в якості однієї з причин цього, керівник Спілки воєвничих безбожників СРСР О. Ярославський назвав те, що церковний передзвін, начебто, заважав відпочинку робітників після трудової зміни [24, с. 176]. Ще 14 травня 1929 р. бюро комуністичної фракції Харківського окрвиконкому у своїй резолюції вимагало прискорити процес вилучення церковних дзвонів [9, арк. 16]. Після ухвалення відповідного рішення антирелігійної комісії при політбюро ЦК ВКП(б) у листопаді 1929 р., президія Харківської міської ради 30 грудня 1929 р. ухвалила рішення про зняття «дзвонів з усіх церков м. Харкова» і просила президію окрвиконкому затвердити цю постанову [13, арк. 99]. 3 січня 1930 р. Харківський окрвиконком ухвалив відповідну постанову. Був призначений тижневий термін її виконання. 16 лютого 1930 р. Харківський окрвиконком знов зажадав від окрадмінвідділу проведення в життя вказаної вище постанови [10, арк. 116]. Вже станом на 3 березня 1930 р. за актами «Рудметалторгу» (організації, якій було надано виключне право на утилізацію дзвонів) на металобрухт було здано дзвонів лише по Харкову загальною вагою майже 20,8 т. [13, арк. 112]. У квітні 1930 р. було складено список з 35 церков Харківщини (з них 28 були розташовані у самому Харкові), з яких вже зняли дзвони. Це Мироносицька, Успінська, Озерянська, Благовіщенський собор у Харкові, Соборно-Успінська церква в Богодухові, Всесвятська церква у Краснокутську та ін. [13, арк. 110–110а]. Зняття дзвонів нерідко супроводжувалося гострими конфліктами місцевої влади з «релігійним населенням», яке чинило спротив цьому [14, арк. 39].

Масовим явищем наприкінці 1929–1930 рр. стало примусове закриття місцевою владою церков, молитовних будинків, синагог тощо. При цьому як привід використовувалися накази виборців депутатам рад [16, с. 48–49]. Ще 7 січня 1929 р. Харківська міськрада повідомляла підвідділ культів Харківського окрвиконкому, що на додаток до наказу ЦК та окружному КП(б)У були прийняті «по 82 дільницях пропозиції про віддання окремих синагог під різні культурні установи». Зокрема мова йшла про передачу Соляниківської (Подільської) синагоги під клуб кустарів [9, арк. 1]. Влітку 1929 р. комуністична фракція президії Харківської міської ради звертається до керівництва округу з листом про відібрання приміщень Каплуновської, Ново-Троїцької, Кирило-Мефодіївської церков і Подільської синагоги. Ці приміщення храмів збиралися (у відповідності до «наказів виборців») віддати під «культурні установи». Одночасно ставилося питання і про відібрання восени 1929 р. будівлі Миколаївського собору [19, арк. 5, 6]. Як бачимо, закриваючи у масовому порядку культові будівлі, влада «начебто» прикривалася вимогами «трудящих» [2, с. 144–146].

Наприкінці грудня 1929 р. президія Харківської міськради розглянула питання

«Про закриття церков і молитовних будинків на території м. Харкова». Було ухвалено наступне рішення: «Беручи до уваги вимоги виборців промислових підприємств в питанні скорішого закриття церков та передачі їх під культурно-освітні установи, пропозицію адміністративно-міліційної секції про знесення: а) кафедрального Миколаївського собору, Дмитріївської церкви по вулиці Свердлова, церкви в Липовому Гаю, Пантелеймонівської церкви на Ключківській вулиці, Старообрядницької церкви на площі Фейербаха, двох Хорошевських церков та Мироносицьку, яку треба знести у зв'язку з будівництвом оперного театру, – затвердити» [13, арк. 101]. У зв'язку з тим, що віруючі стали відкривати молитовні у власних будинках, міськрада зажадала від своїх органів якнайшвидше «припинити цю практику», а також закрити вже існуючі молитовні [13, арк. 101]. 25 грудня 1929 р. адміністративно-міліційна секція Харківської міськради прийняла рішення про закриття у Харкові 11 церков – кафедрального собору, Миколаївського собору, Миколаївської, Дмитріївської, Вознесенської, Пантелеймонівської та інших церков [13, арк. 100]. 3 січня 1930 р. секретаріат харківського окрвиконкому доручає своєму окрадмінвідділу «прискорити розгляд рішень райвиконкомів і сільрад про закриття церков і молитовень» [10, арк. 109].

Навесні 1930 р. було таємно ухвалено рішення Харківської міськради про зруйнування Миколаївської церкви на Павливці, що була «недобудована» [13, арк. 67]. Раніше, у серпні 1927 р. за рішенням місцевої влади було розібрано недобудовану церкву в с. Синне Харківського округу, а в 1929 р. – у Богодухові і с. Губарівці Богодухівського району [20, с. 43]. Робилося це у відповідності до таємного обіжника НКВС УСРР (червень 1924 р.), що рекомендував місцевим радам не дозволяти віруючим добудову вже розпочатих або будівництво нових храмів [20, с. 43].

Загалом, за час з 1 січня 1929 р. і до 1 травня 1930 р. лише у Харкові було закрито: 12 православних церков, 1 старообрядницьку церкву, 1 синагогу, 1 караміську кинасу, а також 14 єврейських молитовень, що розташовувалися у будинках, які належали житлокооперативам [13, арк. 26]. По Харківському округу в період з 1 жовтня 1929 р. по 1 квітня 1930 р. було закрито 30 молитовних будинків, у тому числі 8 у Харкові. Окрім того, на місцях без затвердження відповідних рішень Харківським окрвиконкомом і ВУЦВК були закриті ще 59 молитовних будинків і храмів [13, арк. 23]. Для порівняння: за 1924–1928 рр. у Харківському окрузі було зачинено 11 молитовень і каплиць. Відібрані у віруючих храми часто використовувалися з освітньо-господарською метою. Наприклад, Покровський чоловічий монастир у Харкові та Графська церква в Охтирці (пам'ятник архітектури XVIII ст.) були переобладнані в музеї. Успенський собор переобладнали у радіовузол [20, с. 42], а Благовіщенський під бензосховище [19, с. 263]. Миколаївська церква в Червоному Куті була перетворена на театр, Костянтино-Єленська церква у Харкові – на редакцію газети «Радянське село», харківська Троїцька Єдиновірческа церква – на чоботарську майстерню, Варварівська церква – на гуртожиток курсантів військового училища, Каплунівська церква – на гуртожиток студентів Харківського технологічного інституту (нині –ХПІ) [20, с. 42–43], хоча невдовзі її знесли. Але невдовзі почався процес масового руйнування храмів [19, с. 263]. Як приклад, можна навести (мовою оригіналу) наступний документ. Начальник Старовірівської міліції на Харківщині 29 січня 1930 р. повідомляв керівництву: «Доношу, что директива К.–17 от 30. XI. 1929 г.

о массовой разделки церквей и молитвенных домов получена мною» [13, арк. 93]. За даними І. Ісиченка у 1932–1934 рр. до 75–80 % церков, що ще лишалися в УСРР, були зруйновані. Станом на 1936 р. в Україні продовжували діяти тільки 9 % з від дореволюційної кількості храмових споруд [1, с. 324].

Лише по 22 округах УСРР станом на березень 1930 р. було зачинено 226 молитовних будинків, церков тощо [8, арк. 53]. За 1928/1929 р. в УСРР було зачинено 151 церкву, синагогу, каплицю та монастир [8, арк. 23]. За кількістю закритих православних храмів (48) Харківщина стояла на першому місці в УСРР [20, с. 41]. Станом на 1929 р. по Україні було закрито 336 синагог або 23% їх чисельності. Це втричі більше, ніж до 1927 р. [4, 1929. № 9. с. 40]. Вже за перше десятиріччя радянської влади, близько 25% культових споруд юдеїв в УСРР припинили своє існування. [6, с. 11].

Навесні 1930 р. у Харкові продовжували функціонувати, знаходячись у віданні релігійних громад, 24 молитовних будівлі, з яких: синодальній церкві (тобто обновленцям) належало 13, тихонівській – 2, автокефальній – 1, соборно-єпископській – 1, лютеранській – 1, римо-католицькій – 1, вірмено-григоріанській – 1, мусульманській громаді – 1, також діяли 3 синагоги. Окрім того, функціонував храм, що належав громаді старообрядців, а також функціонували 3 сектантські громади, члени яких збиралися на богослужіння у приватних будинках [12, арк. 26]. Закриваючи культові споруди влада позбавляла у такий спосіб віруючих можливостей здійснювати релігійні обряди, суттєво обмежувала їх права або зводила нанівець задекларовану радянськими законами свободу совісті. Численні протести і звернення громадян щодо незаконних дій влади при закритті церков і молитовень, як правило, не мали позитивних наслідків, і, нерідко, закінчувалися прийняттям адміністративних заходів проти протестуючих [7, арк. 19].

Методи, що ними діяла влада, були, переважно, адміністративно-натисковими, хоча віруючі і за цих умов чинили опір. Наприклад, у Липецькому районі, де власті закрили 7 церков трапився наступний випадок. У с. Колупайівці з метою припинення протестів віруючих, які були невдоволені закриттям свого храму, органи ДПУ заарештували декілька осіб з числа представників місцевого церковного активу. Після цього вже через декілька днів, райвиконком надіслав у Харків відомості, що місцева релігійна громада «добровільно» відмовляється від використання храму, а сільський сход вимагає закриття церкви [13, арк. 24]. У с. Токарівка Дергачівського району (1929 р.) після арешту голови релігійної громади («п'ятидесятки») решта її членів, будучи заляканими, відмовилися взяти ключі від храму та його охорони. Цим скористалася місцева сільрада, ухваливши закрити церкву і перебудувати її під школу [9, арк. 13].

У с. Коломничица Сватівського району на Харківщині на початку квітня 1930 р. після довгої перерви раптом знов задзвонили у дзвони, запрошуючи віруючих до обідні. Але місцева сільська рада з формальних причин не дозволила священику проводити богослужіння. Тоді біля церкви зібрався натовп з 300 чол., який не дав міліції заарештувати священика. Через деякий час сюди приїхали секретар райкому КП(б)У та співробітник окрвідділу ДПУ. Віруючі вигукували: «Церква зачинена без нашої згоди», вимагаючи відкриття храму. Через деякий час натовп заспокоївся. Але органи ДПУ почали розслідування інциденту, намагаючись виявити його ініціаторів, щоб покарати їх [13, арк. 112].

У с. Рогозянка Ольшанського району, коли прийшли закривати церкву, то віруючі, переважно жінки, вчинили спротив, не даючи зачинити храм. Цікаво, що у цьому випадку харківський прокурор, вбачаючи явне порушення закону, опротестував рішення місцевої влади про закриття храму [13, арк. 23]. Таке рідко відбувалося у той час. Подекуди влада, вдаючись до різних хитрощів, намагалася закрити храми. Так, у 1930 р. у с. Гур'єв Козачок (Липецький район) голосування про закриття старообрядчеської церкви ставилося на зібранні православних віруючих, а про закриття православної церкви – на зібранні старообрядців. Тобто діяли за принципом: «поділяй та володарюй». Не встигло ще зібрання ухвалити відповідну постанову, як декілька активістів-комсомольців зламали хрест на церкві, викинули ікони і почали у храмі палити і танцювати. Але незабаром старообрядці вигнали їх з церкви [13, арк. 24]. У с. Котівка Вовчанського району, прибулі «шефи» з ХПЗ і штабу Українського військового округу провели зібрання, на якому поставили питання про закриття церкви. При цьому голосували лише ті хто «проти», а «за» закриття храму ніхто не голосував. Та це не зупинило організаторів акції, які одразу ж прив'язали до церковних хрестів червоні прапори [13, арк. 24].

Однак не одними лише репресіями влада намагалася закрити храми. Для цього вона використовувала і такий добре перевірений метод як податковий прес. Так, у Харківському районі було закрито 4 церкви за допомогою оподаткування – за несплату платежів, пов'язаних з утриманням церкви. На служителів церкви було накладено надмірний податок. Наприклад, на священника Г. Я. Долго за 1929/1930 р. було накладено податок 5000 крб., а потім зроблено переоподаткування ще за 4 минулих роки на загальну суму 15 тис. крб. Його будинок відібрали за несплату податку [13, арк. 23]. Інший метод – примус до купівлі облігацій державних позик на велику суму. Так, у с. Великі Проходи Липецького району сільська влада запропонувала новоприбулому священнику купити облігації позики на декількасот карбованців. А коли священник частину облігацій купив, а іншу не зміг набути, то на його квартиру прийшли голова комнезаму і секретар сільради та вигнали священнослужителя з хати «у чому він був» [13, арк. 24].

Священника Успенської церкви с. Сороківка на Харківщині В. Ястринського (літо 1931 р.) голова місцевої сільради не допустив до проведення богослужіння, оскільки той не придбав облігації держпозики на суму 400 крб. Подібних фактів тоді було чимало [10, с. 39; 7, арк. 21].

Центральна вдала мала повну інформацію про стан речей на місцях. У своїх (як правило, таємних) циркулярах ВУЦВК та НКВС УСРР повідомляли місцеві органи влади про масове невдоволення населення на ґрунті закриття церков, про активний опір віруючих антицерковній політиці [9, арк. 7]. Обіжник ВУЦВК від 3 березня 1930 р. прямо вказував, що антицерковні дії властей «привели до повстань у багатьох селах» [13, арк. 71]. Але ж сама центральна влада своєю політикою войовничого атеїзму провокувала масове невдоволення у середовищі віруючого населення. У статті «Запаморочення від успіхів», написаній у самий розпал колективізації, Сталін намагався іронізувати з приводу антицерковних дій місцевої влади: «Я вже не кажу про тих з дозволу сказати «революціонерів», які справу організації артелі починають зняттям з церков дзвонів. Зняти дзвони – подумась, яка «рреволюційність!» [23, с. 197]. У такий спосіб Сталін намагався зняти з себе та перекласти всю відповідальність на місцевих «головотяпів» – радянських і компартійних

функціонерів. Але саме завдяки директивним вказівкам ЦК ВКП (б) на чолі з «вождем народів» під час колективізації представники місцевої влади могли безкарно закривати церкви та знімати дзвони всупереч волі віруючого населення, чинити утиски духовенству і віруючим, не рахуючись з нормами чинного законодавства.

Намагаючись якось знизити «градус» протестних настроїв віруючих, адмінвідділ Харківського окрвиконкому надіслав 17 квітня 1930 р. на місця таємний циркуляр, у якому пропонував місцевій владі «... у тих випадках, коли значна частина населення висловлює своє невдоволення цим заходом [тобто закриттям храму – Ю. В.] і клопоче про допущення їх до церковної будівлі для здійснення релігійних обрядів, – такі негайно відкрити». Але там, де попереднє закриття не викликає будь-якого невдоволення, циркуляр рекомендував у таких випадках «церкви можна тримати зачиненими» [13, арк. 47].

Одночасно, державні органи намагалися не допустити відкриття віруючими нових храмів. Так, таємний обіжник НКВС УСРР (травень 1930 р.) наказував місцевим органам: «Але попередньо, ніж дати дозвіл [на будівництво храму – Ю. В.] треба організувати на ґрунті культурно-виховної роботи більшість населення даного населеного пункту, яка б протиставила цим вимогам віруючих, свої вимоги, не дозволяти будувати молитовного будинку та паралізувати саму релігійну громаду відповідною виховною роботою, зв'язавшись у цій справі з окрвідділом ДПУ» [13, арк. 38].

Свою роль у нагнітанні антирелігійної істерії в суспільстві відігравали засоби масової інформації. Ось лише деякі заголовки такого масового атеїстичного видання «Спілки воявничих безбожників» як «Безвірник» (1930 р.): «Кубла релігії на шкідництві» [4, 1930. №15 – 16. 30 серпня. с. 25], «Шкідники во Христі» [4, 1930. №1 2. 30 червня. с. 24], «Рятівники трупа релігії» [4, 1930. № 14. 15 червня. с. 33], «Глитайня з церквою проти колективізації» [4, 1930. № 13. 15 липня], «Як піп, рабин та пастор допомагають куркулеві знищувати худобу» [4, 1930. № 5. 15 березня, с. 17] та ін. Як бачимо, вже самі заголовки статей рясніли від класової ненависті та нетерпимості, формуючи у суспільній свідомості вкрай негативний образ «церковника та сектанта» та розпалюючи в суспільстві ворожнечу до релігії.

Таким чином, за умов зламу непу і переходу до форсованої індустріалізації країни, радянська держава здійснює тотальний атеїстичний наступ на релігію і церкву. Його кінцевою метою було повне витіснення релігії зі сфери духовного життя країни, забезпечення монополюючого панування у суспільній свідомості атеїстичної марксистсько-ленінської ідеології та світогляду.

На Харківщині, як і по всій країні, на межі 1920-х – 1930-х рр. розгорнувся широкомасштабний наступ на усі релігійні конфесії. Використовуючи різні методи: адміністративно-репресивний тиск, погрози, агресивну антирелігійну пропаганду, суворо придушуючи спротив духовенства і віруючих в умовах здійснення насильницької колективізації влада за короткий термін спромоглася відібрати у релігійних громад велику кількість храмів та інших культових споруд. Їх чимала кількість була використана під культурно-господарські потреби, але більшість храмів і молитовень були приречені на руйнацію, зокрема й історичні пам'ятки церковного зодчества. Відбираючи храми всіх без винятку конфесій, більшовицька влада перешкоджала здійсненню релігійних обрядів, брутально порушуючи

задекларовані радянським законодавством права і свободи громадян, зокрема права на свободу совісті. Атеїстичний наступ мав вельми негативні та руйнівні наслідки для суспільної свідомості та моралі радянського суспільства.

Література

1. Архиепископ Ігор Ісіченко. Історія Христової Церкви в Україні. Харків, 2003.
2. Архиепископ Онуфрій (Легкий). История Харьковской епархии. 1799–2009. Харьков, 2009.
3. Бабенко Л. Радянські органи державної безпеки в системі взаємовідносин держави і православної церкви в Україні (1918 – середина 1950-х рр.). Полтава, 2014.
4. Безвірник: Популярно-науковий антирелігійний двотижневик. Харків, 1929–1930.
5. Бердяев Н. А. Истоки и смысл русского коммунизма. Москва, 1990.
6. Вітринська О. В. Політика радянської влади щодо юдаїзму в Україні в 1921–1929 роках: автореф. дис... канд. іст. наук. Харків, 2016.
7. ДАХО. ф. Р–408. Оп. 8. Спр. 1912.
8. ДАХО. ф. Р–564. Оп. 4. Спр. 48.
9. ДАХО. ф. Р–845. Оп. 2. Спр. 609.
10. ДАХО, ф. Р–845. Оп. 3. Спр. 3026.
11. ДАХО. ф. Р–845. Оп. 8. Спр. 145.
12. ДАХО. ф. Р–845. Оп. 8. Спр. 154.
13. ДАХО. ф. Р–845. Оп. 8. Спр. 161.
14. ДАХО, ф. Р–946. Оп. 3. Спр. 99.
15. Матвиенко М. Харьковская епархия. Краткий очерк истории // Православная энциклопедия Харьковщины. Харьков, 2009. С. 5–56.
16. Наказ Харківській міській раді робітничих, солдатських і червоноармійських депутатів XII скликання. Харків, 1931.
17. Одинцов М. И. Государство и церковь. 1917–1918. Москва, 1991.
18. Русская православная церковь и коммунистическое государство. 1917–1941. Документы и фотоматериалы. Москва, 1996.
19. Пащенко В., Киридон А. Більшовицька держава і православна церква в Україні 1917–1930-ті рр. Полтава, 2004.
20. Силантьев В. И. Большевики и православная церковь на Украине в 20-е годы. Харьков, 1998.
21. Сталин И. В. Сочинения. Т. 10. Москва, 1949.
22. Сталин И. В. Сочинения. Т. 11. Москва, 1949.

23. Сталин И. В. Сочинения. Т. 12. Москва, 1949.
24. Ярославский Е. Развернутым фронтом. О задачах и методах антирелигиозной пропаганды. Москва, 1929.